অধ্যায় ২ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ পটভূমি

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্য
২.৪ বৈদিক আৰু উপনিষদীয় সাহিত্যত ভক্তি
২.৫ আলৱাৰসকলৰ ভক্তি
২.৬ শৈৱ ভক্তি-বৈষ্ণৱ ভক্তি-শাক্ত ভক্তি
২.৭ মধ্যযুগৰ ভক্তি সাহিত্য
২.৮ ভক্তি সাহিত্যৰ দার্শনিক পটভূমি
২.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
২.১০ অধিক জানিবলৈ
২.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)
১.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য সম্পর্কে জানিব পাৰিব
- বেদ আৰু উপনিষদৰ বুকুত সিঁচৰতি হৈ থকা ভক্তিৰ বিভিন্ন ধাৰণাৰ লগত পৰিচিত হ'ব
- বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদৰ লগতে শাক্ত আৰু শৈৱ ভক্তিৰ বিষয়েও জানিব পাৰিব
- বিশিষ্ট ভক্তি-আন্দোলন, উত্তৰ ভাৰত তথা দক্ষিণ ভাৰতকে ধৰি অসম পর্যন্ত বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ ইতিকথা জানিব পাৰিব
- ভক্তি ধর্ম প্রচাৰ আৰু প্রসাৰত আলোৱাৰসকলৰ ভূমিকাৰ বিষয়েও জানিব পাৰিব

২.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া দ্বিতীয় ষান্মাসিকৰ 'ভক্তি সাহিত্য' শীর্ষক ঐচ্ছিক-২ পাঠ্যবিষয়ৰ এইটো দ্বিতীয় অধ্যায়। ইয়াৰ শিৰোনাম ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ পটভূমি। ভাৰতীয় সাহিত্যৰ ভঁৰাল বিচাৰ কৰি চালে দেখা যায় যে প্রাচীন কালৰে পৰা ধর্মক কেন্দ্র কৰি বহু সাহিত্যৰ সূচনা হৈছে। ইতিহাসে ঢুকি নোপোৱা সময়ৰে পৰা ধর্মই সাহিত্যৰ মাজেদি জনসমাজত নিজৰ স্থিতি বর্তাই আছে। বেদ-বেদান্ত, পুৰাণ, উপনিষদ, মহাকাব্য আদি সকলো সাহিত্যই ধর্মৰ আধাৰ গ্রন্থ

হিচাপে যুগে যুগে প্ৰচাৰ হৈ আহিছে। জনসমাজৰ পথ-প্ৰদৰ্শক তথা জ্ঞানৰ সঞ্চয়ন এই পুথি-পাজি অবিহনে ভাৰতীয় সভ্যতা-সংস্কৃতি সকলো বিকল।

ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ এক দীঘলীয়া ইতিহাস আছে। সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত এই সাহিত্যৰাজিৰ সুকীয়া মূল্য আছে। ভক্তি সাহিত্যই ভাৰতীয় সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ স্বৰূপ বহন কৰি আহিছে। বৈদিক আৰু উপনিষদীয় সাহিত্যত যি ভক্তিৰ ধাৰা আছে তাৰ পৰাই বৈষ্ণৱবাদৰ সূচনা হৈছে। বিশেষভাৱে বৈষ্ণৱ আন্দোলনে মধ্যযুগত সক্ৰিয় ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল। বৰ্তমানেও প্ৰচলিত হৈ থকা বৈষ্ণৱ ধাৰাৰ বীজ তাৰ পৰাই গজালি মেলা। ইয়াৰ গুৰিতে আছিল আলোৱাৰসকল। তেওঁলোকে আৰম্ভ কৰা বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ লগতে অসমতো এক জো�ৱাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই জোৱাৰৰ ফলতে মধ্যযুগত বহু সাহিত্যৰ সৃষ্টি হয়, যাৰ বাবে সাহিত্যৰ ইতিহাসত মধ্যযুগৰ নাম সোণালী আখৰেৰে লিখা আছে। বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যবোৰ আধ্যাত্মিক তত্ত্বৰ লগতে দাৰ্শনিক ভিত্তি অতি সৱলভাৱে প্ৰকাশ পায়। এই অধ্যায়ত ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ প্ৰায়বোৰ দিশ সামৰি আলোচনা কৰা হ'ব।

২.৩ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্য

গোটেই ভাৰতবৰ্ষ জুৰি বিস্তাৰ লাভ কৰা ভক্তি-আন্দোলনৰ গুৰি ধৰোঁতা ভক্তসকলে ভক্তি-ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ লগে লগে সাহিত্য সৃষ্টিতো মনোনিৱেশ কৰে, কিয়নো ভক্তসকল বা ভক্তি-ধৰ্মৰ প্ৰচাৰকসকলে ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ মূল মাধ্যম হিচাপে সাহিত্যক ব্যৱহাৰ কৰিছিল। সাহিত্যৰ মাজেৰেই তেওঁলোকে ভক্তিৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰাৰ লগতে ৰীতি-নীতি, দৰ্শন, তাত্ত্বিক দিশ তথা মানৱীয় প্ৰমূল্যৰ ধাৰণাৰ কথাবোৰো প্ৰকাশ কৰিছিল। মূলতঃ বৈষ্ণৱ ভক্তি মাৰ্গৰ সন্তসকলে সাহিত্যক ভক্তি ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰাৰ ফলত শাক্ত— শৈৱ সাহিত্যৰ তুলনাত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যই বহু বিশালতা লাভ কৰে। ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰতিখন ঠাইতেই ভক্তি আন্দোলনৰ ফলত যি গীত, নাট, কাব্য আদিৰ ৰচনা হ'ল সেইবোৰেই প্ৰতিটো জাতিৰ মেৰুদণ্ড হিচাপে আজিও স্থিৰ হৈ আছে।

সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰতে তামিল ভাষাতেই পোন প্ৰথমে ভক্তি সাহিত্য ৰচিত হোৱাৰ কথা জানিব পাৰি। খ্ৰীষ্টিয় ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা নৱম শতিকালৈ এই সময়ছোৱাতে তামিল প্ৰদেশত ভক্তিৰ এক জাগৰণৰ সূচনা হৈছিল। এই জাগৰণক মুঠ বাৰগৰাকী আলৱাৰে সমগ্ৰ তামিল প্ৰদেশত বিয়পাই দিছিল। জনা যায় যে আলৱাৰসকল তামিল আৰু সংস্কৃত দুয়োটা ভাষাতেই পাৰ্গত আছিল। সেয়ে সংস্কৃত ভাষাৰ ৰচিত বেদ, উপনিষদ, মহাকাব্য, পুৰাণ আদিৰ ভাৱাৰ্থ উপলব্ধি কৰিব পাৰিছিল। খ্ৰীষ্টিয় ষষ্ঠৰ পৰা নৱম শতিকাৰ এই সময়ছোৱাক তামিল প্ৰদেশখনত ভক্তিকাল হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়।

ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ ইতিহাস বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে দক্ষিণ ভাৰতৰ ভক্তি জাগৰণে পোন প্ৰথমে লিখিত সাহিত্যৰ দুৱাৰ মুকলি কৰে। *নালায়িৰ দিব্য প্ৰবন্ধম্* ভক্তি আন্দোলনৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা প্ৰথমখন ধৰ্ম গ্ৰন্থ। ইয়াৰ ৰচক আলৱাৰসকল। আলৱাৰসকলে ৰচনা কৰা

গীতৰ একত্ৰ সংগ্ৰহ হ'ল *নালায়িৰদিব্য প্ৰবন্ধম্*। দৰাচলতে আলৱাৰসকলে ৰচনা কৰা গীতসমূহ বহু শতিকা জুৰি ভক্তসকলৰ মুখে মুখে প্ৰচলিত হৈ আছিল। মৌখিকভাৱে প্ৰচলিত গীতবোৰক নৱম শতিকাৰ শেষৰ ভাগত নাথমুনি নামৰ এগৰাকী সন্তই বহু পৰিশ্ৰমৰ অন্তত সংগ্ৰহ কৰি সুন্দৰভাৱে সজাই একত্ৰ কৰে। সেয়েহে মুঠ বাৰগৰাকী আলৱাৰে ৰচনা কৰা চাৰি হাজাৰ পদ *নালায়িৰ দিব্য প্ৰবন্ধম্* বোলা গ্ৰন্থখনত সুৰক্ষিত ৰূপত আছে।

ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ ইতিহাসত কেইগৰাকীমান ধৰ্মগুৰুৰ নাম বিশেষভাৱে উল্লেখনীয়। তেওঁলোকৰ ভিতৰত শংকৰাচাৰ্য্য, ৰামানুজাচাৰ্য, ৰামানন্দ, কবীৰ, তুলসী দাস আৰু বল্লভাচাৰ্য উল্লেখযোগ্য। দক্ষিণ ভাৰতৰ পৰা ভক্তি সাহিত্যৰ সুঁতি এই সকল ভক্ত কবিৰ প্ৰচেষ্টাত চৌদিশে প্ৰচাৰ হয়। কিয়নো এওঁলোক আটায়ে ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন অঞ্চলক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছিল। যিদৰে শংকৰাচাৰ্যই ব্ৰহ্মসূত্ৰ, উপনিষদ আৰু গীতাৰ নতুন ভাষ্য ৰচনা কৰে। ঠিক একেদৰে ৰামানুজাচাৰ্যয়ো *শ্ৰীভাষ্য* নামৰ এখন ভক্তি গ্ৰন্থ ৰচনা কৰে। য'ত ৰামানুজাচাৰ্যৰ ভক্তি বিষয়ক সিদ্ধান্তবোৰক সংস্কৃত ভাষাত লিপিবদ্ধ কৰিছে। আনহাতে ৰামানন্দই সংস্কৃত আৰু হিন্দী দুয়োটা ভাষাতে ধৰ্মীয় উপদেশমূলক ভক্তি গীত ৰচনা কৰিছিল। কবীৰ দাসেও ভালে সংখ্যক ভজন ৰচনা কৰা বুলি জনা যায়। ভক্তি সাহিত্যৰ জগতত অধিক মূল্যৱান *ৰামচৰিত মানস* আৰু *বিনয় পত্ৰিকা* গ্ৰন্থৰ ৰচয়িতা তুলসী দাসক জনতাৰ কবি হিচাপে জনা যায়। তেওঁ দুয়োখন গ্ৰন্থই সকলোৰে মাজত যথেষ্ট আদৰ আৰু জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰিছিল। এইসকলৰ বাহিৰেও গুৰু নানকৰ নাম সকলোৰে বাবে পৰিচিত। তেওঁৰ *গুৰু-গ্ৰন্থ চাহেৱত* তেওঁৰ সকলো বাণী লিপিবদ্ধ ৰূপত আছে। ধৰ্মৰ তুলনাত এই গ্ৰন্থত সাম্য আৰু মৈত্ৰী ভাৱৰ বাৰ্তাহে অধিক গুৰুত্ব সহকাৰে পোৱা যায়।

বল্লভাচাৰ্যৰ *অনু ভাষ্য* আৰু ভাগৱতৰ *সুবোধিনী* ব্যাখ্যা ভক্তি সাহিত্যৰ উল্লেখযোগ্য সংস্কৰণ। তেওঁ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবেই এই পুথিবোৰ ব্ৰজাৱলী ভাষাত ৰচনা কৰিছিল। এই ভাষাক ব্ৰজাৱলী নুবুলি ব্ৰজভাষাহে বোলা হৈছিল। বল্লভাচাৰ্যৰ বাহিৰেও সূৰদাসৰ *সূৰ সাগৰ* ভক্তি সাহিত্যৰ এক মূল্যৱান সম্পদ। এই *সূৰ সাগৰ*ৰ আধাৰ গ্ৰন্থ হ'ল শ্ৰীমদ্ভাগৱত। ধৰ্ম গ্ৰন্থৰ আধাৰত ৰচিত গীত পদৰ সংগ্ৰহ যদিও *সূৰ সাগৰ* আবেদন আছিল সৰ্বকালীন আৰু চিৰন্তন। সেয়েহে জনসাধাৰণৰ মাজত এই গ্ৰন্থই সহজে আদৰ লাভ কৰিব পাৰিছিল। ভক্তি আন্দোলন আৰু তাৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা ভক্তি সাহিত্যত মীৰাবাঈ এটা পৰিচিত নাম। দৰাচলতে মীৰাবাঈ মধ্যযুগীয় সাহিত্যৰ এগৰাকী খ্যাতিসম্পন্ন কবি আছিল। তেওঁ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰক নহ'লেও তেওঁ দ্বাৰা ৰচিত কৃষ্ণ প্ৰেমৰ গীতবোৰ আজিও অমূল্য সম্পদ হৈ জিলিকি আছে। তেওঁ মাৰৱাৰী আৰু ব্ৰজভাষা সংমিশ্ৰিত ৰূপ এটা লৈ এই গীতবোৰ ৰচনা কৰিছিল। এই গীতবোৰেই বৰ্তমান ভজন হিচাপে মন্দিৰত কৃষ্ণক আৰাধনা কৰোঁতে গোৱা হয়।

এইবোৰৰ বাহিৰেও পূব ভাৰতৰ চৈতন্যদেৱ আৰু তেওঁৰ শিষ্যসকলেও ভক্তি সাহিত্যলৈ বহুবোৰ উল্লেখযোগ্য ৰৱঙণি আগবঢ়াইছে। সেইবোৰৰ ভিতৰত *ৰামায়ণ, মহাভাৰত, ভাগৱত, গীতা* আদি জাতীয় গ্ৰন্থৰ সংখ্যাই সৰহ। সংস্কৃত আৰু আঞ্চলিক ভাষাত সেই সময়ত ৰচিত এই গ্ৰন্থবোৰে ভক্তি-সাহিত্যৰ ভেটি যে সৱল কৰিছিল তাত সন্দেহৰ অৱকাশ নাই।

ভক্তি-সাহিত্য বিচাৰ কৰিলে অসমৰো এক সুকীয়া ইতিহাস আছে। পঞ্চদশ শতিকাতে শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ আৰু তেওঁৰ প্রিয় শিষ্য মাধৱদেৱৰ নেতৃত্বত যি নৱবৈষ্ণৱ আন্দোলন সূচনা হৈছিল তাৰ ফলশ্রুতিতে ভক্তি সাহিত্যৰ এক স্বর্ণজৰীয়ে আজিও অসমীয়া সাহিত্যক ঘেৰি আছে। অসমত বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰ আৰু প্রসাৰৰ বাবে মহাপুৰুষজনাই গীত, নাট, কাব্য আদিক মূল আহিলা হিচাপে গ্রহণ কৰিছিল। কৃষ্ণ ভক্তি প্রচাৰৰ বাবে ৰচনা কৰা সাহিত্যৰাজিয়ে আজিও অসমীয়া সাহিত্যৰ বৰঘৰ চহকী কৰি আহিছে। শংকৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ বাহিৰেও তেওঁলোকৰ শিষ্য-প্রশিষ্যসকলেও গুৰু দুজনাৰ আদর্শক শিৰোগত কৰি পৰৱর্তী সময়ত সাহিত্য ৰচনা কৰিছিল। সেয়েহে অসমীয়া সাহিত্যৰ বুজন অংশ ভক্তি সাহিত্যই দখল কৰি আছে।

২.৪ বৈদিক আৰু উপনিষদীয় সাহিত্যত ভক্তি

ভাৰতবর্ষৰ প্রাচীনতম গ্রন্থ হৈছে *বেদ*। এই *বেদেই* হৈছে ভক্তিবাদ বা ভক্তি ধর্মৰ মূল উৎস *বেদ* শব্দৰ অর্থ হৈছে জ্ঞান, অর্থাৎ য'ৰ পৰা জ্ঞান আহৰণ কৰা হয় বা কৰিব পাৰি, সিয়েই বেদ। এক কথাত ক'বলৈ হ'লে *বেদ* জ্ঞানৰ সঞ্চয়ন বা ভঁৰাল। *বেদ* চাৰিখন—

১। *ঋক্‌বেদ।*

২। *যজু বেদ।*

৩। *সাম বেদ।*

৪। *অথর্ব বেদ।*

প্রতিখন বেদৰে প্রধানকৈ দুটা ভাগ আছে— এটাক পূর্ব মীমাংসা আৰু আনটোক উত্তৰ মীমাংসা বোলা হয়। ইয়াৰে পূর্ব-মীমাংসাত কর্মকাণ্ড কথা আৰু উত্তৰ মীমাংসাত জ্ঞান কাণ্ডৰ কথা আছে। সেয়ে *বেদৰ* ভাগ দুটাক কর্মকাণ্ড আৰু জ্ঞান কাণ্ড বুলিবও পাৰি। *বেদৰ* কর্মকাণ্ডৰ আকৌ দুটাকৈ ভাগ আছে—

ক) সংহিতা।

খ) ব্রাহ্মণ।

সংহিতাবোৰত স্তুতি, স্তুৰ আৰু প্রার্থনা আদিৰ বর্ণনা আছে। একেদৰে ব্রাহ্মণ খণ্ডত মন্ত্রৰ বিশদ আলোচনা থকাৰ লগতে যাগ-যজ্ঞ আদিৰ সবিশেষ বিধি-বিধানৰ বিৱৰণ পোৱা যায়। সাধাৰণভাৱে চালে দেখা যায় যে কর্মকাণ্ডই মানুহক সাধাৰণভাৱে সুখেৰে জীৱন নির্বাহৰ উপায়ৰ জ্ঞান দিয়ে আৰু জ্ঞান কাণ্ডৰ ধার্মিক তাত্ত্বিক দিশৰ বিৱৰণ আছে যি মানুহক মোক্ষ বা নির্বাণ প্রাপ্তিৰ বাবে একান্ত প্রয়োজন। মুঠতে বেদত জীৱন নির্বাহৰ আচৰণৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰালৈকে সকলোবোৰ দিশ সামৰি লোৱা হৈছে।

বেদসমূহৰ উত্তম মীমাংসা বা জ্ঞান কাণ্ডও আকৌ দুটা ভাগত বিভক্ত— এটাক আৰণ্যক আৰু আনটোক উপনিষদ বোলা হয়। দৰাচলতে বৈদিক যুগত ঋষি-মুনিসকলৰ মাজত তপ-যপ, যাগ-যজ্ঞৰ প্রতি প্রৱল ধাউতি আছিল; কিন্তু যাগ-যজ্ঞ আদি কর্মকাণ্ডৰ পৰা

তেওঁলোকৰ মন জ্ঞানযোগে বা জ্ঞানান্বেষণৰ প্ৰতি সলনি হ'ল, তেতিয়াই আৱণ্যক উৎপত্তি হয় বুলি জনা যায়। কিয়নো আৱণ্যক মুঠতে জ্ঞান, যোগ আৰু আধ্যাত্ম— এই তিনিটা দিশৰ ব্যাখ্যাৰে গঠিত হৈছে। ইয়াৰে তৃতীয় আধ্যাত্মিক দিশটোৰ ওপৰতে উপনিষদ প্ৰতিষ্ঠিত বুলিব পাৰি। উপনিষদত আত্মা-পৰমাত্মাৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰাৰ লগতে বেদান্ত দৰ্শনৰ আন আন দিশবোৰো প্ৰতিফলিত হৈছে। উপনিষদৰ পাছৰ সময়ৰ ৰচনা পুৰাণবোৰতো ভক্তি ধৰ্মৰ বহুবোৰ দিশ সামৰা আছে।

উপনিষদবোৰো বেদৰে অংশ বিশেষ। বেদ আৰু উপনিষদবোৰ ভাৰতীয় ধৰ্মীয় আৰু সংস্কৃতিৰ দিশৰ স্থাপত্যত এক ঐতিহাসিক মূল্য বহন কৰি আহিছে। বেদ আৰু উপনিষদৰ বাণীতেই আজিৰ হিন্দু ধৰ্মৰ বৰভেটি নিৰ্মিত হৈছে। বৌদ্ধ, জৈন আদি সকলোবোৰ ধৰ্মৰ বিকাশত বেদ-উপনিষদৰ ধাৰ্মিক তত্ত্বক অতি গুৰুত্ব সহকাৰে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। হিন্দু ধৰ্মৰ মূল শাক্ত-শৈৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ আদি পাঠো ইয়াতেই নিহিত হৈ আছে। বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ মূল আৰাধ্য দেৱতা বিষ্ণুৰ অস্তিত্ব বেদৰ বুকুৰ পৰাই পুৰাণলৈ বৈ আছে। সেই বোঁৱতি সুঁতিতেই দ্বাদশ শতিকাৰ পৰৱৰ্তী কালৰ ধৰ্ম প্ৰচাৰকসকলে বেদান্ত দৰ্শনৰ গাত ভেজা দি বৈষ্ণৱ আন্দোলন সূচনা কৰে; যি আন্দোলনৰ ফলত ভক্তি সাহিত্যৰ সোণালী অধ্যায় আজিও জিলিকি আছে।

উদাহৰণ স্বৰূপে অসমৰ মধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্যৰ কথাকে ক'ব পাৰি। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ দ্বাৰা বিৰচিত *কীৰ্ত্তন* আৰু *নামঘোষাৰ* জীৱজগত আৰু ব্ৰহ্মৰ স্বৰূপ আৰু মায়াৰ শক্তিৰ বিবিধ দিশৰ আলোচনা কৰা হৈছে। ইয়াত ব্ৰহ্ম আৰু জীৱৰ সম্পৰ্ক দাঙি ধৰা হৈছে। বেদান্ত দৰ্শনতো সৃষ্টিৰ মূলতে পৰম সত্তা ব্ৰহ্মৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰা হৈছে। এই ব্ৰহ্ম সৎ, চিত, আনন্দময়, নিৰ্গুণ আৰু নিৰাকাৰ। জীৱ হৈছে ব্ৰহ্মৰ এক অংশ মাথোন। জীৱই নিজকে ব্ৰহ্মৰ অংশ বুলি চিনি নোপোৱাৰ বাবেই মায়াত মোহাচ্ছন্ন হৈ সংসাৰত জীয়াতু ভুগিবলগীয়া হয়। সেয়েহে শংকৰদেৱৰ *কীৰ্ত্তন*, বৰগীত আদিতো সংসাৰক 'গহীন বনৰ' লগত তুলনা কৰা দেখা যায়; য'ত কাম-ক্ৰোধ-লোভ-মোহত জীৱই সংসাৰ ক'ত নিজকে হেৰাই অনাই-বনাই ঘূৰে। এই মায়াৰ পৰা উদ্ধাৰৰ একমাত্ৰ উপায় হ'ল ঈশ্বৰৰ প্ৰতি ভক্তি। অন্যথা অবিদ্যাই জীৱৰ চকুত নিজৰ আৱৰণ সানি দিয়ে। ফলত মায়াকে প্ৰকৃত সত্য বুলি জীৱই ভোল যায়।

বেদ-উপনিষদৰ আধাৰত গঢ় লৈ উঠা সকলো সাহিত্যৰ মূল বিষয় হ'ল ভক্তি। সকলো ভক্তিৰ ভিতৰত এক ঈশ্বৰৰ ভক্তিৰ প্ৰভাৱ সৰহ। এই শ্ৰেণীৰ সকলো সাহিত্যতে বিষ্ণু বা বিষ্ণুৰ অৱতাৰ কৃষ্ণ, ৰাম আদিক আৰাধ্য হিচাপে লৈ ভক্তিমাৰ্গ দেখুওৱা হৈছে। আত্ম-পৰমাত্মা, ব্ৰহ্ম সত্য-জগত মিথ্যা আদি চিৰন্তন সত্যৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা হয়। ফলস্বৰূপে জীৱই ঈশ্বৰত বিলীন হৈ ভক্তি কৰিবলৈ এটা সুন্দৰ পথ লাভ কৰে। এই সাহিত্যই সাধাৰণ জনসমাজত এক বান্ধোন হিচাপে পৰিগণিত হৈছে, যি এখন সমাজক শৃংখলাবদ্ধতা প্ৰদানত অনেক অৰিহণা যোগাইছিল বুলি নিঃসন্দেহে ক'ব পাৰি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ জাগৰণত প্রথমে ক'ত, কেতিয়া, কাৰ নেতৃত্ব আৰম্ভ হৈছিল, আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যত অসমৰ সমসাময়িক স্থিতি বিচাৰ কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

২.৫ আলৱাৰসকলৰ ভক্তি

ভক্তি সাহিত্যৰ ইতিহাসত আলৱাৰসকলৰ এক সুকীয়া স্থান আছে। আধুনিক ভাৰতীয় সাহিত্যসমূহৰ ভিতৰত তামিল ভাষাতেই পোন প্রথমে ভক্তি সাহিত্যৰ ৰচনা হোৱাৰ প্রমাণ পোৱা যায়। কেইগৰাকীমান আলৱাৰৰ প্রচেষ্টাত তামিল প্রদেশত খ্রীষ্টিয় ষষ্ঠ শতিকা মানত ভক্তিৰ এক জাগৰণ হৈছিল। খ্রীষ্টিয় ষষ্ঠ শতিকাত আৰম্ভ হোৱা এই জাগৰণ প্রায় খ্রীষ্টিয় নৱম শতিকামানলৈ তীব্র ৰূপত চলিছিল। এই সময়ছোৱাক তামিল প্রদেশত 'ভক্তিকাল' হিচাপে জনা যায়। এই ভক্তিকালৰ মূল গুৰিয়াল আছিল বাৰগৰাকী আলৱাৰ। তেওঁলোক বাৰগৰাকীয়ে আবির্ভাৰৰ সময় একে নহ'লেও বিভিন্ন সাক্ষ্য অনুসৰি খ্রীষ্টিয় চতুর্থ শতিকাৰ পৰা নৱম শতিকা ভিতৰতে বুলি জনা যায়। তেওঁলোক যে সংস্কৃত ভাষাত পণ্ডিত আছিল তাত কোনো সন্দেহ নাছিল; কিয়নো তেওঁলোকে সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত বেদ, উপনিষদ, গীতা আদি অধ্যয়ন পুংখানুপুংখভাৱে কৰিছিল। তেওঁলোকে ৰচনা কৰা গীত, পদ আদিত বেদ, উপনিষদৰ ভাবধাৰা স্পষ্ট ৰূপত প্রকাশ পাইছে। সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত ধর্ম গ্রন্থৰ সাৰমর্ম নিজ আঞ্চলিক ভাষালৈ লৈ যোৱাৰ বাবে সেই ভাষাটোত বুৎপত্তি থকাও নিতান্তই আৱশ্যক। আলৱাৰসকল যিদৰে সংস্কৃত ভাষাত বিদ্বান আছিল, ঠিক একেদৰে তামিল ভাষা-সাহিত্যৰ পৰম্পৰাৰ লগতো পৰিচিত আছিল। ফলস্বৰূপে তেওঁলোকে ৰচনা কৰা প্রথম ভক্তি সাহিত্যৰ সোৱাদ সাধাৰণ তামিল লোকেও বিনা দ্বিধাই লাভ কৰিব পাৰিছিল।

দক্ষিণ ভাৰতেই আছিল ভক্তি সাহিত্যৰ প্রথম প্রকাশৰ স্থল। তামিল প্রদেশত আবির্ভাৰ হোৱা আলৱাৰসকলে ভক্তি ধর্মৰ প্রচাৰৰ বাবে সাহিত্যক মাধ্যম হিচাপে গ্রহণ কৰি এক শ্রেণীৰ ভক্তিগীত ৰচনা কৰিছিল। প্রথম অৱস্থাত এই গীত পদবোৰ কেইবা শতিকাজুৰি মৌখিকভাৱে চলি আছিল কিন্তু নৱম শতিকাৰ শেষৰফালে নাথমুনিয়ে সেই গীতসমূহক একত্র কৰি '*নালায়িৰদিব্য প্রৱন্ধম্*' নামে গ্রন্থৰ ৰূপ দিয়ে। গীতবোৰ বিশৃংখল ৰূপত সিঁচৰতি হৈ আছিল। নাথ-মুনিয়ে সিবোৰক ৰচোঁতাৰ নাম, বিষয়বস্তু আৰু ছন্দসজ্জাৰ ভিত্তিত শৃংখলাবদ্ধ কৰি পৃথক পৃথক নামকৰণেৰে '*নালায়িৰদিবও প্রবন্ধম্*'ত স্থান দিছে। সেয়ে তামিল ভাষাত ৰচিত '*নালায়িৰদিব্য প্রৱন্ধম্*' গ্রন্থখনকেই ভক্তি আন্দোলনৰ আদি গ্রন্থ আৰু আলৱাৰসকল এই আন্দোলনৰ ভিত্তিত প্রথম সাহিত্য ৰচোঁতা বুলি জনা যায়। '*নালায়িৰদিব্য প্রৱন্ধম্*' গ্রন্থত মুঠ চাৰি হাজাৰ পদ আছে। এই চাৰি হাজাৰ পদৰে ৰচত মুঠ বাৰগৰাকী আলৱাৰ বুলিয়েই জনা যায়।

আলৱাৰসকলৰ ভিতৰত প্ৰথম কবি হিচাপে 'পোয়গৈ আলৱাৰ'ৰ নাম লোৱা হয়। তেওঁ প্ৰায় এশটা পদ ৰচনা কৰিছিল আৰু সেই পদবোৰ ভক্তি উপদেশমূলক বুলি জানিব পাৰি। সেই এশ পদক 'মুদলতিৰুৱন্তাদি' নামে জনা যায়। দ্বিতীয় গৰাকী আলৱাৰ 'ভূতত্তালৱাৰ'; তেওঁ এশ পদ ৰচনা কৰিছিল আৰু তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত পদবোৰত ভগৱন্ত পৰম গুণৱান, ভক্তিৰ অপাৰ মহিমা, ভগৱানত শৰণ, শৰণৰ ফল গতিৰ উপৰিও তেওঁ অনেক বৈষ্ণৱ মন্দিৰত স্তুতিও ৰচনা কৰিছিল। এই আটাইবোৰ 'তিৰুৱন্তাদি' নামে খ্যাত। তৃতীয়গৰাকী আলৱাৰ হ'ল— পেয়ালৱাৰ। তেওঁ ৰচনা কৰা এশ পদ 'মূণ্ট্রাম তিৰুৱন্তাদি' নামেৰে প্ৰৱন্ধম্‌ত সংগৃহীত হৈছে। এশকৈ পদ ৰচনা কৰা এই তিনিওগৰাকী আলৱাৰক একেলগে 'মুনিত্রয়' বুলিও কোৱা হয়। প্ৰথম, দ্বিতীয়, তৃতীয় হিচাপে বিবেচিত তিনিওগৰাকী আলৱাৰৰ পদবোৰ বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে তেওঁলোকে এজন ঈশ্বৰৰ কথাকে বৰ্ণনা কৰিছে। ভগৱানৰ মহিমা যে অপাৰ, সকলো মানুহেই ভগৱানত শৰণ ল'লে এটা সুস্থিৰ জীৱন অতিবাহিত কৰিব পাৰে তাকেই আলৱাৰসকলে নিজৰ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ গীত-পদত উল্লেখ কৰিছে। সৰ্বসাধাৰণ মানুহবোৰৰ সংস্কৃত ভাষাৰ সম্যক জ্ঞান নথকাৰ বাবে আলৱাৰসকলৰ দ্বাৰা তামিল ভাষাত ৰচিত পদবোৰে সকলোকে ভক্তি ধৰ্ম আৰু ভগৱান সম্পৰ্কীয় কথাবোৰ বুজোৱাত সহায়ক হৈছিল। সেয়েহে হয়তো এই গীত পদবোৰ জনসমাজত দ্ৰুতগতিত সমাদৃত হৈ পৰিছিল।

মুনিত্রয়ৰ বাহিৰেও আন এগৰাকী আলোৱাৰ তিৰুমলিসঈৰ *নানমুখন তিৰুৱন্তাদি* আৰু *তিৰুচন্দবিৰুত্তম* নামৰ ৰচনাও '*নালায়িৰদিব্য প্ৰৱন্ধম্‌*'ৰ অংশ বিশেষ। এনেদৰে বাৰগৰাকী আলৱাৰে ৰচনা কৰা পদবোৰ সংগৃহীত ৰূপত আছে। শেষৰ জন আলৱাৰ হিচাপে পৰিগণিত হোৱা তিৰুমঙ্গৈৰ দ্বাৰা ৰচিত সৰ্বাধিক পদ ভক্তি ধৰ্মৰ প্ৰথম গ্ৰন্থ 'নালায়িৰদিব্য প্ৰৱন্ধম্‌ত স্থান পাইছে।

এনেদৰে চালে দেখা যায় যে ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ ইতিহাসত আলৱাৰসকলৰ সাহিত্যই দক্ষিণ ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত এটা যুগান্তকাৰী ঘটনা হিচাপে চিহ্নিত হৈছিল আৰু তাৰ প্ৰভাৱ ভাৰতৰ বাকীবোৰ প্ৰদেশলৈয়ো সম্প্ৰসাৰিত হৈছিল। আলৱাৰসকলৰ ভক্তি-সাহিত্যৰ এই পদক্ষেপে পৰৱৰ্তী সময়ত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ জগতত পৰিৱৰ্তন আনিছিল; ফলস্বৰূপে শাক্ত আৰু শৈৱ সাহিত্যৰ তুলনাত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যই বুজন অংশ অধিকাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। কেৱল সেয়াই নহয়, আলৱাৰসকলৰ এই ভক্তিয়ে জনসমাজত ভক্তিৰ স্বৰূপো সলনি কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। সাম্য আৰু শান্ত ভাৱধাৰাৰে ভক্তিৰ বাণীয়ে সমাজক সুন্দৰকৈ পৰিচালনা কৰি জাতিৰ হিত সাধন কৰিছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যত আলৱাৰসকলৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ '*নালায়িৰদিব্য প্ৰৱন্ধম্‌*' গ্ৰন্থৰ চমু পৰিচয় আগবঢ়াওক। (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

২.৬ শৈৱ ভক্তি-বৈষ্ণৱ ভক্তি-শাক্ত ভক্তি

অতি প্ৰাচীন কালৰে পৰা ভাৰতবৰ্ষত শৈৱ-শাক্ত আৰু বৈষ্ণৱ— এই তিনিওটা ধৰ্ম সমান্তৰালভাৱে চলি আহিছে। এই তিনিওটা ধৰ্মৰ প্ৰাচীনত্বৰ প্ৰমাণ শিলালিপি, তামৰ ফলি, স্থাপত্য-ভাস্কৰ্য তথা বিভিন্ন পৌৰাণিক গ্ৰন্থ আদিৰ পৰা পাব পাৰি। হিন্দু ধৰ্মৰ প্ৰাচীন দেৱতাসকলৰ ভিতৰত শিৱ অন্যতম প্ৰধান দেৱতা বুলি জনা যায়। শিৱৰ যিদৰে বিভিন্ন নাম আছে; তেনেদৰে তেওঁৰ বিভিন্ন ৰূপৰ কল্পনাৰ কথা জানিব পাৰি। বিষ্ণুও তাৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। দেৱতাসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ হিচাপে বিবেচিত বিষ্ণুৰ বহু অৱতাৰৰ কথা ধৰ্ম গ্ৰন্থসমূহে জানিবলৈ দিয়ে। শিৱক যিদৰে সহজে সন্তুষ্ট হোৱা দেৱতা বুলি হিন্দু সমাজে গণ্য কৰে; একেদৰে অতি খঙাল দেৱতা হিচাপেও তেওঁ আজিৰ সমাজতো চৰ্চিত। এই ক্ষেত্ৰত বিষ্ণুৰ মহিমা সুকীয়া। ধীৰ-স্থিৰ গহীন প্ৰকৃতিৰ বিষ্ণুৰ উপাসনা এহাতে সহজ আৰু আনহাতে কঠিনো।

পৌৰাণিক আখ্যান অনুযায়ী পৃথিৱীৰ সৃষ্টি-পালন-সংহাৰ আদিৰ মূলতে হ'ল ব্ৰহ্ম-বিষ্ণু-মহেশ্বৰ। ব্ৰহ্মাই সৃষ্টি কৰে, বিষ্ণুৱে পালন কৰে আৰু শিৱেই সংহাৰ কৰে। তিনিওগৰাকী হিন্দু ধৰ্মৰ প্ৰধান দেৱতা হ'লেও শিৱৰ জনপ্ৰিয়তা আটাইতকৈ বেছি। বৰ্তমানো ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰতিটো অঞ্চলৰ শিৱ মন্দিৰ গণনাই সেই কথাকে সোঁৱৰাই দিয়ে। ঠিক এনেদৰে প্ৰাচীন ঐতিহ্যই অসমৰ সক্ৰিয় শাক্ত ধাৰাৰ বিষয়েও সততে জানিবলৈ দিয়ে। বিশেষভাৱে অসমত শাক্ত ধৰ্মৰ পৰম্পৰা অতি প্ৰাচীন। অসমৰ চৌপাশে থকা শক্তি পীঠসমূহে দেৱ-পূজা-অৰ্চনা মাহাত্ম্যৰ কথাকে কয়।

সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতে শৈৱ-শাক্ত দুয়োটা ধৰ্মীয় পন্থাই শক্তিশালী ৰূপত থকাৰ পাছতো বেদৰ বুকুৰ পৰা নিগৰি অহা ভক্তিয়েই মধ্য যুগত বৈষ্ণৱ ভক্তি আন্দোলন ৰূপে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতে তোলপাৰ লগাই ভক্তিৰ এক সুকীয়া পৰিৱেশৰ গঢ় দিলে। যিদৰে শিৱ উপাসনা কৰাসকলক শৈৱ ভক্তি, দেৱী আৰাধনা কৰাকে শাক্ত ভক্তি আৰু বিষ্ণু অথবা বিষ্ণুৰ বিভিন্ন অৱতাৰ বা এজন মাত্ৰ ভগৱানক শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰাৰে বৈষ্ণৱ ভক্তি আন্দোলনৰ লক্ষ্য। এই তিনিও ধৰ্ম আৰু সেই ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবেই হওক অথবা নিজ উপাস্য দেৱতাৰ গুণানুকীৰ্ত্তন বা ঐশ্বৰিকত্ব প্ৰদৰ্শনেই হওক, মুঠতে বিভিন্ন পুথি-পাজিৰ ৰচনা হ'বলৈ ধৰে। এই আটাইবোৰ ৰচনাৰ মূল উৎস সংস্কৃত গ্ৰন্থ হ'লেও সময়ৰ গতিত ন ন ৰূপত স্থানীয় ভাষালৈও তাৰ সম্প্ৰসাৰণ ঘটে। এই ক্ষেত্ৰত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ ইতিহাস সুকীয়া। কিয়নো বৈষ্ণৱ ভক্তি আন্দোলন আৰু ধৰ্ম প্ৰচাৰকসকলে এই ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে সাহিত্যকেই একমাত্ৰ মাধ্যম হিচাপে গ্ৰহণ কৰাৰ বাবে শৈৱ আৰু শাক্তৰ তুলনাত সাহিত্যিক দিশত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্য অধিক চহকী। আনহাতে শাক্ত আৰু শৈৱ ভক্তি মাৰ্গতকৈ বৈষ্ণৱ ভক্তি মাৰ্গ সম্পূৰ্ণৰূপে পৃথক। শাক্ত ধৰ্মৰ বলি-বিধান, যাগ-যজ্ঞ, পূজা-অৰ্চনা আদিৰ বিপৰীতে বৈষ্ণৱসকলে ঈশ্বৰৰ নাম শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰিহে মোক্ষ লাভৰ কামনা কৰে।

শিৱ বৰ্ণনা *বেদৰ* সময়ৰ পৰাই পোৱা যায়; কিন্তু বেদ অনুসৰি শিৱ চৰিত্ৰৰ সলনিও মন কৰিবলগীয়া। *ঋকবেদত* ৰুদ্ৰ দেৱতা ধ্বংসৰ প্ৰতীক। *যজুৰ্বেদত* আকৌ তেওঁ জগতপতি হিচাপে বন্দিত হৈছে আৰু কৃষি, পশু, অৰণ্য, পৰ্বত আদিৰ লগত ৰুদ্ৰ দেৱতাৰ সম্পৰ্ক থকাৰ বৰ্ণনাও

আছে। ইয়াত শিৱ আৰু ৰুদ্ৰ অভিন্ন হিচাপেও ব্যাখ্যা দাঙি ধৰা হৈছে। *অথর্ব বেদত* আকৌ ৰুদ্ৰ আৰু শিৱৰ পৰিধি ব্যাপক। কিয়নো ইয়াত নানান দেৱতাক শিৱ-ৰুদ্ৰৰ লগত একীভূত কৰা হৈছে। ব্ৰাহ্মণ গ্ৰন্থসমূহ শিৱ দেৱতাৰ ক্ৰোধৰ পৰা উৎপত্তি হোৱা হেতুকে তেওঁক ৰুদ্ৰ হিচাপেও বন্দিত হোৱা বুলি উল্লেখ কৰিছে। *বেদত* ৰুদ্ৰ-শিৱৰ বহুবোৰ উল্লিখন আছে; একেদৰে *মহাভাৰততো* শিৱৰ এক সুকীয়া স্থান ৰক্ষিত হৈছিল। এহাতে যদি শিৱৰ সৌম-শান্ত প্ৰকৃতিৰ আনহাতে উগ্ৰ-ভয়ংকৰ ৰূপো প্ৰকাশিত হৈছে। শিৱক আৰাধনা কৰি বহু বীৰৰ জন্ম হৈছে আৰু কোনো বীৰৰ নিধনৰ কাহিনীও বৰ্ণিত হৈছে। শিৱৰ প্ৰতীক হিচাপে লিঙ্গ পূজা কৰাৰ পৰম্পৰা কিমান পুৰণি জনা নগ'লেও শিৱ উপাসনাৰ ঐতিহাসিক প্ৰমাণ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব চতুৰ্থ শতিকাতে পোৱা যায়। আনহাতে খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় শতিকাতে জনজাতীয় ৰজাসকলৰ মুদ্ৰাত শিৱৰ মূৰ্ত্তি আৰু লিঙ্গৰ ব্যৱহাৰৰ প্ৰমাণ পোৱা গৈছে। অসমৰ প্ৰেক্ষাপট বিচাৰ কৰিলে শৈৱ ধৰ্মৰ বিশালতাৰ পৰিচয় পোৱা যায়। নিধনপুৰ তাম্ৰ শাসনাৱলীৰ মতে সপ্তম শতিকাৰ কামৰূপৰ প্ৰৱল প্ৰতাপী ৰজা ভাস্কৰ বৰ্মা শৈৱ ভক্তিৰ পোষক আছিল। *মহাভাৰতৰ* সময়তো প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰৰ ৰজা ভগদত্ত শিৱৰ পৰম ভক্ত আছিল। দশম-একাদশ-শতিকাত ৰচিত '*কালিকা পুৰাণ*'ৰ মতে নৰকাসুৰৰ আগমন নোহোৱালৈকে কামৰূপ ৰাজ্যখন শিৱই নিজৰ কাৰণে গোপনে ৰাখিছিল। '*কালিকা-পুৰাণ*'ত শিৱ পূজা আৰু শিৱৰ মাহাত্ম্যৰ বৰ্ণনা আছে; সেই সময়ছোৱাত অসমত শৈৱ ধৰ্মই যথেষ্ট প্ৰতিপত্তি লাভ কৰিছিল।

পুৰণি অসমৰ নানা পুথি-পাজিত শিৱ পূজা সম্পৰ্কে বহু তথ্য পোৱা যায়। বৰ্তমান সময়ত শৈৱ সাধকসকলে বলি-বিধান কৰা দেখা নাযায় যদিও কোনো কোনো শিৱ মন্দিৰত শিৱ চতুৰ্দশীত বলি দিয়াৰ প্ৰথা আছিল বুলি বুৰঞ্জীয়ে জানিবলৈ দিয়ে। ইয়াৰোপৰি কোনো কোনো মন্দিৰত নটীৰ নাচৰ প্ৰথাও আছিল। সেইবোৰ বৰ্তমান ইতিহাস হৈ ৰৈছে। আহোম ৰজা শিৱ সিংহৰ মহিষী ফুলেশ্বৰী নেঘেৰিটিং শিৱ দৌলৰ নটী আছিল বুলি জানিব পাৰি। অসমৰ জনজাতীয় সমাজত বিবিধ প্ৰথাৰে শিৱক পূজা-অৰ্চনা কৰা সাম্প্ৰতিক সময়তো দেখিবলৈ পোৱা যায়। শিলালিপিৰ বুকুৰ পৰা আৰম্ভ কৰি আহোম যুগৰ বুৰঞ্জী সাহিত্যলৈকে শৈৱ ভক্তিৰ লগতে শৈৱ সাধনাৰ প্ৰথাৰ বিষয়ে জানিব পাৰি। যি প্ৰথাৰেই শিৱক আৰাধনা কৰা নহওঁক কিয়; শিৱ সত্য, ত্ৰেতা, দ্বাপৰ আৰু কলি যুগৰো এগৰাকী অতি পূজনীয় দেৱতা।

বিষ্ণুক মূল উপাস্য দেৱতা হিচাপে যিসকলে বিশ্বাস কৰে সেই সকলেই বৈষ্ণৱ পন্থী বুলিলে ভুল হ'ব। কিয়নো বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ভগৱান বিষ্ণু আৰু তেওঁৰ প্ৰতিটো অৱতাৰকে ভক্তসকলে আৰাধনা কৰে। এই ক্ষেত্ৰত নাৰায়ণ, কৃষ্ণ, ৰাম আদি বিশেষভাৱে মন কৰিবলগীয়া। সাধাৰণতে বৈষ্ণৱ পন্থীসকলে নিৰাকাৰ ভগৱানক শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ যোগেদি আৰাধনা কৰে। কিন্তু সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতে এনে হোৱা দেখা পোৱা নাযায়। এজন ঈশ্বৰকে আৰাধনা কৰিলেও কোনোৱে যদি ৰাম অৱতাৰক মুখ্য স্থান দিছে, আন কোনোৱে আকৌ কৃষ্ণ অৱতাৰক মূল হিচাপে লৈ কৃষ্ণৰ লগতে ৰাধাকো উপাসনা কৰে।

অসমত বৈষ্ণৱ ভক্তি শঙ্কৰদেৱৰ সময়ৰ পৰাহে প্ৰচলন যেন লাগিলেও সি প্ৰকৃতাৰ্থত সত্য নহয়। শঙ্কৰদেৱে নতুন ৰূপতহে জনসাধাৰণৰ মাজত বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ জাগৰণ কৰিবলৈ

প্ৰয়াস কৰিছিল কিয়নো শঙ্কৰদেৱৰ আবিৰ্ভাৱৰ আগৰ সময় বহুকেইখন-শিলালিপিত বিষ্ণুৰ মূৰ্ত্তি পোৱা গৈছে। বৰগংগা শিলালিপিত (৫৫৩-৫৫৪ খৃঃ) কামৰূপৰ ৰজা ভূতিবর্মাই নিজকে বিষ্ণুৰ ভক্ত হিচাপে পৰিচয় দিছিল। খৃঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা নৱম-দশম শতিকাৰ বুলি বিবেচনা কৰা বহুবোৰ বিষ্ণু মূৰ্ত্তি অসমৰ বিভিন্ন মঠ-মন্দিৰত উদ্ধাৰ হৈছে। কেৱল সেয়াই নহয় '*কালিকা-পুৰাণ*', '*যোগিনীতন্ত্ৰ*' আদিতো বিষ্ণু পূজাৰ প্ৰচলন থকাৰ কথা উল্লেখ আছে। অসমত শংকৰদেৱে বৈষ্ণৱ ধর্মক নতুনকৈ ভক্তিৰ অমিয়া মাতেৰে নৱ বৈষ্ণৱ ধর্ম হিচাপে প্ৰচাৰহে কৰিছিল। তেওঁৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত নৱ-বৈষ্ণৱ ভক্তি মতে এক ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰি তেওঁকেই *পৰম ব্ৰহ্ম* ৰূপে, পৰমাত্মা ৰূপে, ভগৱান তথা সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ নিয়ন্ত্ৰক স্বৰূপে গ্ৰহণ কৰা। বৈষ্ণৱসকলে নৱধা ভক্তি যেনে— শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ, পাদসেৱন, অর্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন আদিৰ মাধ্যমেৰে ভক্তি ভাৱ প্ৰকাশ কৰাৰ পৰিপন্থী আছিল। এই নবিধ ভক্তি পৰস্পৰে পৰিপূৰক আৰু ইয়াৰ তাৎপর্য *শ্ৰীমদ্ভাগৱত পুৰাণত* সুন্দৰকৈ ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। অসমৰ বৈষ্ণৱ পন্থীসকলে প্ৰধানতঃ শঙ্কৰদেৱক গুৰু হিচাপে গ্ৰহণ কৰি ভগৱান কৃষ্ণৰ নিৰাকাৰ স্তুতি কৰে। শঙ্কৰদেৱৰ বাহিৰেও আৰু বহুকেইগৰাকী গুৰু আছে; যিয়ে বৈষ্ণৱ ভক্তিকে সুকীয়া ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিছে যদিও সকলোৰে ভঞ্জনীয় ভগৱন্ত কৃষ্ণ হোৱাটো লক্ষণীয় দিশ। বৈষ্ণৱ ভক্তি জগতত প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰৰ বাবে মধ্যযুগীয় বৈষ্ণৱ ধর্ম গুৰুসকলে কাব্য, ভক্তিতত্ত্ব প্ৰকাশক গ্ৰন্থ, অংকীয় নাট, বৰগীত, ভটিমা, নাম-প্ৰসংগ বিষয়ক পুথি ৰচনা কৰি বৈষ্ণৱ ভক্তিক সৱলভাৱে বিকশাই তুলিছিল। সেয়ে হয়তো আজিও অসমৰ আকাশে-বতাহে বৈষ্ণৱ ভক্তিৰসে সুৰধ্বনি তুলি অসমীয়াৰ জাতীয় গৌৰৱ বহন কৰি আছে।

সমগ্ৰ ভাৰতবর্ষতে দেৱী আৰাধনাৰ প্ৰাচীন পৰম্পৰা বিৰাজমান। শক্তি বা দেৱীৰ মূল বীজটো *বেদতে* আছিল। *পুৰাণৰ* যুগত বেদৰ দেৱীয়ে ৰূপ লাভ কৰে। সেই সম্পর্কে *কালিকা পুৰাণ, দেৱী পুৰাণ, মৎস্য পুৰাণ, লিংগ পুৰাণ*, যোগিনীতন্ত্ৰ আদিৰ দেৱী পূজা বা শক্তি সাধনাৰ বিষয়ে প্ৰকাশ পায়। আটাইবোৰ পুৰাণৰ ভিতৰত কালিকা পুৰাণৰ দেৱী মাহাত্ম্য প্ৰকাশৰ পৰা দেৱী পূজাৰ জনপ্ৰিয়তা বা সজাগতা অধিক পৰিমাণে বৃদ্ধি পাই বুলি জানিব পাৰি। এই *পুৰাণৰ* আধাৰত পৰৱর্তী সময়ত ৰচিত হয়। *পুৰাণ*সমূহৰ বাহিৰেও তন্ত্ৰশাস্ত্ৰসমূহেও দেৱী পূজাৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ কৰিছিল। দেৱীৰ বিভিন্ন ৰূপৰ বিষয়ে শাস্ত্ৰত পোৱা যায়। ভগৱতী, চণ্ডী, কাত্যায়নী, উমা, পার্বতী, মহিষমর্দিনী, কামাখ্যা, ভৈৰৱী, চামুণ্ডা, কালী, গৌৰী, তাৰা, চণ্ডিকা, মহামায়া, দশভূজা, ষোড়শভূজা, লক্ষ্মী, সৰস্বতী আদি দেৱীৰ বিভিন্ন ৰূপ। শাক্ত ধর্মৰ মূল উপাস্য হৈছে শক্তি অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱী। শক্তিৰ উপাস্য দেৱী পূজা সেৱা কৰা সকলকে শাক্তধর্মী বোলা হয়। শাক্ত ধর্মৰ বহু বিধি-বিধান প্ৰাচীন কালৰে পৰা আজি পর্যন্ত সমগ্ৰ ভাৰতবর্ষতে প্ৰচলন হৈ আছে। কেইবাখনো বিখ্যাত তন্ত্ৰ শাস্ত্ৰত ভাৰতবর্ষৰ চাৰিখন প্ৰাচীন শক্তিপীঠৰ কথা কোৱা আছে। পূর্ণগিৰি, উড্ডিয়ান, জালন্ধৰ আৰু কামৰূপ পীঠ। এই আটাইকেইখনৰ ভিতৰত কামৰূপ পীঠক শ্ৰেষ্ঠ হিচাপে বিবেচনা কৰি মহাপীঠ বুলি অভিহিত কৰিছে। উল্লেখযোগ্য যে প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰৰ ৰজা নৰকাসুৰেই শক্তিৰ প্ৰথম সেৱক আছিল। তেওঁৰ ৰাজত্ব কালতেই অসমত দেৱী পূজাৰ প্ৰচলন

হৈছিল। পুৰাণ তথা তন্ত্রশাস্ত্রসমূহে প্রাচীন কামৰূপ শক্তি সাধনা আৰু সিদ্ধি লাভৰ প্রধান ক্ষেত্র হিচাপে নির্দেশ কৰিছিল। সেয়ে হয়তো এই প্রদেশত আন ঠাইৰ তুলনাত দীর্ঘকালীনভাৱে শাক্তধর্ম ব্যাপক ৰূপত প্রচলন হৈ আহিছে। নৰকাসুৰৰ দিনৰে পৰা আজিও অসমৰ প্রতিটো অঞ্চলতে শাক্ত ধর্মৰ বহুল প্রচলন মন কৰিবলগীয়া। এই প্রচলনত অসমত ৰাজত্ব কৰা সকলো সৰু-বৰ ৰজাৰ ভূমিকা অতুলনীয়। কিয়নো চুতীয়া ৰজা ৰত্নধ্বজ, আহোম ৰজা প্রতাপ সিংহ, শিৱ সিংহ আৰু তেওঁৰ তিনিওগৰাকী ৰাণী, কোচ ৰজা বিশ্বসিংহ আদিসকল শাক্ত ধর্মী আছিল। শাক্ত সাহিত্যৰ গৱেষক হৰিনাথ শর্মা দলৈয়ে তেওঁৰ '*শক্তি সাধনা* আৰু *শাক্ত সাহিত্য*' নামৰ গৱেষণাধর্মী' গ্রন্থত 'শক্তি দেৱী কেঁচাইখাতীৰ আগত পশু বলি দিয়াৰ উপৰিও নৰবলি পর্যন্ত দিয়া হৈছিল' বুলি উল্লেখ কৰিছে।

অসমত শঙ্কৰদেৱৰ আর্বিভাৱৰ পূর্বলৈকে শাক্ত ধর্মৰ বহুল প্রচলন আছিল। শঙ্কৰদেৱৰ পিতৃয়েও দেৱীক পূজা কৰাৰ প্রমাণ চৰিত পুথিয়ে বহন কৰে। আনহাতে শঙ্কৰদেৱক লগ পোৱাৰ আগলৈকে মাধৱদেৱো ঘোৰ শাক্ত ধর্মৰ সমর্থক আছিল বুলি জানিব পাৰি। বর্তমান সময়তো কালী, দুর্গা আৰু মনসা দেৱীৰ পূজা বলি বিধানৰে সৈতে প্রচলন হৈ আহিছে। শক্তি সাধনা বা শাক্ত ভক্তি যে বর্তমানো প্রচুৰ পৰিমাণে সমগ্র অসমত বর্তি আছে তাত কোনো সন্দেহ নাই। শাক্ত ধর্মক কেন্দ্র কৰিও বহুবোৰ সাহিত্যৰ সৃষ্টি হৈছে য'ত দেৱীৰ মাহাত্ম্য আৰু দেৱী পূজাৰ বিধি-বিধান সম্পর্কে বর্ণনা আছে। দেৱীৰ লগত জড়িত আখ্যান সম্বলিত এই সাহিত্যই ভক্তি সাহিত্যৰ ভঁৰাল নিঃসন্দেহে চহকী কৰিছে। বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ দৰে শাক্ত সাহিত্যইয়ো শাক্ত ভক্তি প্রকাশত গুৰুতৰ ভূমিকা গ্রহণ কৰি আহিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ শিৱৰ বিভিন্ন নামবোৰ উল্লেখ কৰি ভক্তিমার্গত শৈৱ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য বিচাৰ কৰক। (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ অসমৰ বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ প্রচাৰ কেতিয়াৰ পৰা, কেনেকৈ হয় চমুকৈ আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ দেৱী পূজা বা শাক্ত ধর্মৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। (২০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

২.৭ মধ্যযুগৰ ভক্তি-সাহিত্য

মধ্যযুগৰ ভক্তি-আন্দোলনৰ ইতিহাস বিচাৰ কৰিবলৈ হ'লে আমি দক্ষিণ ভাৰত বা তামিল প্রদেশলৈকে আঙুলিয়াব লাগিব। কিয়নো ভক্তি-সাহিত্যৰ প্রথম বীজ সেই প্রদেশতেই অংকুৰিত

হৈ সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষলৈ বিস্তাৰিত হৈছিল। তামিল প্ৰদেশত মুঠ বাৰ গৰাকী আলৱাৰৰ নেতৃত্বত গঢ় লোৱা ভক্তি আন্দোলন আৰু সেই আন্দোলনৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যই সমগ্ৰ ভক্তি সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত এটা নতুন যুগৰ সূচনা কৰে। দৰাচলতে 'আলৱাৰ' শব্দটোৱে বাৰগৰাকী বৈষ্ণৱ ভক্তক বুজাইছিল। তেওঁলোকেই পোন প্ৰথমে ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে সাহিত্যক মাধ্যম হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। আলৱাৰসকল সংস্কৃত আৰু তামিল দুয়োটা ভাষাতেই বিদগ্ধ পাণ্ডিত্যৰ অধিকাৰী আছিল; সেয়ে মূল সংস্কৃত গ্ৰন্থক সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে থলুৱা ভাষাত ৰচনা কৰিছিল। ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা নৱম শতিকালৈ তামিল প্ৰদেশত চলা এই ভক্তি জাগৰণৰ ফলত বহুবোৰ সাহিত্যৰ সৃষ্টি হয়। তামিল প্ৰদেশৰ এই বাৰ গৰাকী আলৱাৰৰ বাহিৰেও তাত শৈৱভক্ত নায়ানমৰেসকল আৰু বৈষ্ণৱ ভক্ত শংকৰাচাৰ্য আৰু ৰামানুজাচাৰ্যই সমগ্ৰ দাক্ষিণাত্যত নিজৰ ভক্তি আদৰ্শ প্ৰবাহিত কৰিছিল। মহাৰাষ্ট্ৰত ভক্তি আন্দোলনৰ মূল গুৰি ধৰোঁতা আছিল সন্ত জ্ঞানেশ্বৰ। তেওঁৰ এই আন্দোলনত পূৰ্ণ সহযোগিতা আগবঢ়াইছিল একনাথ, তুকাৰাম, ৰামদাস আদি বৈষ্ণৱ সাধকসকলে। নৱম শতিকামানত এই ভক্তি-আন্দোলনে উত্তৰ ভাৰতকো চুই যায়। দক্ষিণ ভাৰতত যি তামিল ভাষাত ভক্তি সাহিত্যৰ ৰচনা হৈছিল; উত্তৰ ভাৰতত ৰামানুজাচাৰ্যৰ শিষ্য ৰামানন্দই বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ সুকীয়া নীতিৰে হিন্দী ভাষাত সাহিত্যও ৰচনা কৰিবলৈ লয়। ৰামানন্দ বিষ্ণুৱ অৱতাৰ ৰামচন্দ্ৰৰ উপাসক আছিল। তেওঁৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ দুৱাৰ সকলোৰে বাবে মুকলি আছিল। ৰামানন্দক তুলসী দাস, কবীৰ দাস আদিয়ে সংগ প্ৰদান কৰি বৈষ্ণৱ ভক্তি-আন্দোলনৰ গতি তীব্ৰতৰ কৰাত সহায় কৰিছিল। তেনে সময়তে আন এগৰাকী প্ৰসিদ্ধ সন্তৰ আবিৰ্ভাৱ হয় যি গৰাকীয়ে হিন্দু ধৰ্ম আৰু ইছলাম ধৰ্মৰ সমাহৰণ কৰি শিখ ধৰ্ম নামেৰে এক নতুন যোৱাৰৰ সূচনা কৰে। শিখ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰক গুৰু নানকে তেওঁৰ ধৰ্মীয় দিশৰ লগত জড়িত কৰি ধৰ্মীয় পুথি ৰচনা কৰি ধৰ্মৰ বাৰ্তা প্ৰচাৰ কৰিছিল বুলি জানিব পাৰি।

দক্ষিণ-উত্তৰ দিশৰ পিছৱ ভক্তি-আন্দোলনৰ প্ৰৱাহ ভাৰতৰ পূব দিশলৈ গতি কৰে। পূবৰ বংগদেশত চৈতন্যদেৱৰ আপ্ৰাণ চেষ্টাত বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ এটা নিজৰা ব'বলৈ ধৰে। তেওঁ শ্ৰীকৃষ্ণক ভগৱান ৰূপে আৰাধনা কৰি চৌদিশে শ্ৰীকৃষ্ণ ভক্তি আৰু কৃষ্ণৱ ঐশ্বৰিক মহিমা প্ৰচাৰ কৰিছিল। ভক্তি ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে 'সংকীৰ্ত্তন'কে তেওঁ একমাত্ৰ মাধ্যম হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে 'সংকীৰ্ত্তন' হৈছে অতি সৰল আৰু পৰম উপায়। সমগ্ৰ বংগদেশকে চৈতন্যদেৱৰ এই ভক্তিয়ে চুই গৈছিল। অসমতো শ্ৰীকৃষ্ণৱ মাহাত্ম্য প্ৰকাশেৰে মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱৰ নেতৃত্বত 'এক দেৱ এক সেৱ, এক বিনে নাই কেৱ' ধ্বনিৰে নৱ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ কৰে। তেওঁক সংগ দিয়ে প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱে। কলি যুগত ভগৱানৰ নাম শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰিলেই জীৱই মুক্তি বা মোক্ষ লাভ কৰিব পাৰে; তাৰ বাবে কোনো তপ-যপ, যাগ-যজ্ঞ আদিৰ প্ৰয়োজন নাই বুলি শংকৰদেৱৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মই বিশ্বাস কৰে।

দক্ষিণ ভাৰতত আলৱাৰসকলে ভক্তি ধৰ্ম জনসমাজত বিলাই দিবলৈ যিদৰে তামিল ভাষাত গীত-পদ ৰচনা কৰিছিল; সেই সময়ছোৱাৰ আন আন ধৰ্ম প্ৰচাৰকেও ঠিক একেদৰে সাহিত্যকেই ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। ফলস্বৰূপে তামিল, হিন্দী, বাংলা আদি

ভাষাত বহুবোৰ ভক্তি-সাহিত্যৰ ৰচনা হয়। সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত মধ্যযুগৰ এক সুকীয়া স্থান আছে; কিয়নো এই সময়ছোৱাতে সর্বাধিক ভক্তিমূলক সাহিত্যৰ ৰচনা হোৱাৰ লগতে সাহিত্যৰ ন ন দিশো উন্মোচন হৈছিল। বিশেষকৈ অসমৰ মধ্যযুগীয় সাহিত্যৰ বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে অসমৰ ইতিহাসত সোণালী আখৰেৰে লিখা এটা কালজয়ী অধ্যায়। পঞ্চদশ শতিকাত শংকৰদেৱ আৰু তেওঁ অনুগামীসকলে ভালদৰে উপলব্ধি কৰিছিল যে সংস্কৃত ভাষা নজনা অসমৰ চহা সমাজত ভক্তিৰ তাত্ত্বিক ব্যাখ্যাৰ বাবে সহজ বিকল্পৰ প্রয়োজন। যি বিকল্পই জনসমাজত ধর্মৰ লগতে মনোৰঞ্জন আৰু সামাজিক বান্ধোন সৱল কৰিব পাৰিব লাগিব। সেয়ে হয়তো সাহিত্যকে সেই বিকল্প হিচাপে লৈ আগবাঢ়ে। শঙ্কৰদেৱৰ এই ভক্তি-আন্দোলনত তেওঁৰ সমসাময়িক আন বহুকেইগৰাকী পণ্ডিতে সহায় আগবঢ়ালে। তেওঁলোকে বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ বাবে *ভাগৱত পুৰাণ*, *হৰিবংশ*, *বিষ্ণুপুৰাণ* আদিৰ পৰা বিষয়বস্তু বা সাৰভাগ গ্রহণ কৰি ভক্তি সাহিত্যৰ নতুন পট নির্মাণ কৰে।

অসমৰ ভক্তি-আন্দোলনৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যৰাজিক তলত দিয়া ধৰণৰে ভাগ কৰিব পাৰি—

ক) কাব্য ঃ কাব্য সাহিত্যৰ ভিতৰত শ্রীশ্রী শংকৰদেৱৰ '*হৰিচন্দ্র উপাখ্যান*', '*ৰুক্মিণী হৰণ*', '*বলিচলন*', '*অমৃত মন্থন*', '*অজামিল উপাখ্যান*', '*কুৰুক্ষেত্র*', মাধৱদেৱৰ '*ৰামায়ণৰ আদি কাণ্ড*,' '*ৰাজসূয় কাব্য*', অনন্ত কন্দলীৰ '*বৃত্রাসুৰ বধ*', '*মহীৰাৱণ বধ*', '*কুমৰ হৰণ*' আৰু ৰামসৰস্বতীৰ '*বধকাব্য*'সমূহ উল্লেখযোগ্য।

ভক্তিতত্ব প্রকাশক গ্রন্থ ঃ এই শ্রেণীৰ তত্বগধূৰ ভক্তি ৰসৰ গ্রন্থ প্রকাশত মূল অৰিহণা যোগাইছিল শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ আৰু ভট্টদেৱ প্রমুখ্যে সন্ত-কবিসকলে। শংকৰদেৱৰ '*ভক্তি প্রদীপ*', '*ভক্তি ৰত্নাকৰ*', '*নিমিনৱসিদ্ধ সংবাদ*', মাধৱদেৱৰ '*নামঘোষা*', '*জন্ম ৰহস্য*', '*ভক্তি ৰত্নাৱলী*', '*নাম মালিকা*', ভট্টদেৱৰ '*ভক্তি বিবেক*', '*কথাগীতা*', '*কথা ভাগৱত*', '*কথা ৰত্নাৱলী*', '*শৰণ মালিকা*', '*ভক্তিসাৰ*' আদিবোৰ মূল গ্রন্থ।

অংকীয়া নাট ঃ অসমত ভক্তি আন্দোলনৰ ফলস্বৰূপে অংকীয়া নাটৰ সৃষ্টি হয়। ভগৱান কৃষ্ণৰ মাহাত্ম্য প্রকাশেই আছিল এই নাটৰ প্রধান উদ্দেশ্য। অংকীয়া নাটবোৰক কেৱল মাত্র ধর্ম প্রচাৰৰ উদ্দেশ্যে ৰচিত ধর্মমূলক সাহিত্যৰ অংশীদাৰ কৰিলে ভুল কৰা হ'ব। কিয়নো যি সময়ত অসমৰ গ্রাম্যাঞ্চলৰ লোকৰ মাজত মনোৰঞ্জনৰ কোনো আহিলা নাছিল, তেনে এক সময়তেই শংকৰদেৱে অংকীয়া নাটৰ যোগেদি দৰিদ্র জনতাক মনোৰঞ্জন প্রদানৰ লগতে ভক্তি ধর্মৰ জ্ঞানো প্রদান কৰে। কেৱল সেয়াই নহয় অংকীয়া নাটৰ আৰম্ভণিৰ পৰা পৰিসমাপ্তিলৈকে যি প্রক্রিয়া পালিত হয়; সি নিঃসন্দেহে সমাজৰ বাবে সম্প্রীতিৰ এনাজৰী বুলিব লাগিব। শংকৰদেৱে সৃষ্টি কৰা নাটৰ উপৰিও মাধৱদেৱ আৰু তেওঁৰ পৰৱর্তী কেইবাগৰাকী বৈষ্ণৱ ভক্তই অংকীয়া নাট ৰচনা কৰে বুলি জানিব পাৰি। তথাপি চৰিত পুথিত পোৱা তথ্য অনুসৰি শংকৰদেৱৰ নাটকৰ সংখ্যা ছয়খন— 'পত্নী প্রসাদ', 'কালি দমন', 'কেলি গোপাল', 'ৰুক্মিণী হৰণ', 'পাৰিজাত হৰণ' আৰু 'ৰাম বিজয়'। মাধৱদেৱৰ দ্বাৰা ৰচিত পাঁচখন নাট ক্রমে— 'চোৰধৰা', 'পিম্পৰা

গুচোৱা', 'ভূমি লেটোৱা', 'ভোজন বেহাৰ', আৰু 'অর্জুন ভঞ্জন' অনন্ত কন্দলীৰ 'সীতাৰ পাতাল প্ৰৱেশ' আদি।

গীত ঃ বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ অভিন্ন অংগ এই গীতবোৰ। কেৱল মাত্ৰ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ আৰু তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱৰ দ্বাৰা ৰচিত গীতবোৰৰে এক সুকীয়া আসন আছে। এই গীতবোৰৰ লক্ষণলৈ চাই পৰৱৰ্তী সময়ত 'বৰগীত' হিচাপে নামকৰণ কৰা হয়। বৰগীতৰ উপৰিও আন এক প্ৰকাৰৰ গীত আছে যাক 'ভটিমা' বুলি কোৱা হয়। শংকৰদেৱে- 'নাট ভটিমা', 'দেৱ ভটিমা' আৰু 'ৰাজ ভটিমা' নামে তিনি প্ৰকাৰৰ ভটিমাৰ প্ৰৱর্তন কৰিছিল। প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱে 'গুৰু ভটিমা' বুলি আৰু এক প্ৰকাৰৰ ভটিমাৰ সংযোগ কৰি চাৰি প্ৰকাৰৰ ভটিমাৰ পৰম্পৰা সৃষ্টি কৰে।

শংকৰদেৱে ৰচনা কৰা বৰগীতসমূহৰ ভিতৰত চৌত্ৰিশটা আৰু মাধৱদেৱে ৰচনা কৰা এশ সাতাৱনটা গীতে বর্তমানেও অসমৰ আকাশ-বতাহত ভক্তিভাৱৰ গুঞ্জন তুলি আছে।

নাম-প্ৰসঙ্গ ঃ শঙ্কৰী যুগৰ ভক্তি সাহিত্যৰ আৰু এক অনবদ্য সংযোজন হ'ল চৈধ্য প্ৰসংগৰ উপযোগী ভক্তি সাহিত্য। যি পুথিৰ পদ আওৰাই বৈষ্ণৱ ভক্তই আৰাধ্য দেৱক শ্ৰৱণ-কীর্ত্তন কৰে। সুৰ-তাল-লয়ৰে ভক্তিৰ নিজৰা বোৱা নাম প্ৰসংগৰ পুথিৰ ভিতৰত শংকৰদেৱৰ দ্বাৰা ৰচিত '*কীর্ত্তন*' আৰু '*গুণমালা*'ই প্ৰধান।

চৰিত সাহিত্য ঃ চৰিত সাহিত্যৰাজিকো মধ্য যুগীয় ভক্তি সাহিত্যৰ ভিতৰুৱা কৰিব পাৰি। কিয়নো ইয়াৰ সৃষ্টিৰ আঁৰতো আছিল বৈষ্ণৱ ভক্তি-আন্দোলন। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ তিৰোধানৰ পাছত বৈষ্ণৱ ভক্তসকলে গুৰুৰ অনুপস্থিতিত গুৰুৰ জীৱন বৃত্তান্ত বর্ণনা গাই গাই নিজকে সান্ত্বনা প্ৰদান কৰিছিল। চৰিত পুথি অনুসৰি যি 'চৰিত তোলা' প্ৰথাৰ পৰা চৰিত সাহিত্যৰ সৃষ্টি হয়; সেই 'চৰিত তোলা' প্ৰথাৰ প্ৰৱর্তক মাধৱদেৱ। মাধৱদেৱৰ পিছতেই আন আন সন্ত-মহন্তসকলেও এই প্ৰথাক পৰম্পৰাগতভাৱে আগবঢ়াই নিছিল। মৌখিক ৰূপত চলা এই প্ৰথাৰ পৰাই পৰৱৰ্তী সময়ত লিখিত ৰূপত চৰিত পুথিবোৰৰ ৰচনা হয়। চৰিত পুথি ৰচোঁতাসকলক ভিতৰত ৰামচৰণ ঠাকুৰ, ভূষণ দ্বিজ, দৈতাৰি ঠাকুৰ, ৰামানন্দ দ্বিজ, ৰাম ৰায় আদিসকলৰ নাম বিশেষভাৱে জনা যায়।

এনেদৰে আলোচনা কৰিলে দেখা যায় যে মধ্যযুগত ভাৰতবর্ষৰ প্ৰায়বোৰ প্ৰদেশতে ভক্তি আন্দোলনৰ সূচনা হৈছিল আৰু সেই আন্দোলনৰ ভিত্তিতেই প্ৰান্তীয় ভাষাতেই একশ্ৰেণী ভক্তি সাহিত্যই গা কৰি উঠিছিল। যি সাহিত্যই সেই সময়ৰ জনসমাজতেই যে সমাদৰ লাভ কৰিছিল তেনে নহয়; বৰং মধ্য যুগৰ ভক্তি সাহিত্যই আজি একবিংশ শতিকাতো প্ৰতিখন প্ৰদেশতে এক পৰম্পৰা হিচাপে গৌৰৱ বহন কৰি আছে। ভক্তি সাহিত্য কেৱল সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীৰ এটা অধ্যায় নহয়; ই জাতীয় ঐতিহ্যৰ বাহক।

২.৮ ভক্তি সাহিত্যৰ দার্শনিক পটভূমি

সমগ্ৰ ভাৰতবর্ষ জুৰি চলা ভক্তি আন্দোলনৰ গুৰি ধৰোঁতাসকল একো গৰাকী একো পণ্ডিত-সন্ত আছিল। প্ৰতিগৰাকী সন্তই নিজা অধ্যয়ন, অভিজ্ঞাৰে নির্দিষ্ট দর্শন আগত লৈ ধর্ম

প্ৰচাৰ কৰি নিজৰ লগতে আনকো সৎ পথ দেখুৱাইছিল। মধ্য যুগৰ ভাৰতবৰ্ষৰ চৌদিশৰ পৰিৱেশ ধৰ্মৰ নামত কম পৰিমাণে হ'লেও অৰাজক হৈ পৰিছিল। তেনে পৰিৱেশ-পৰিস্থিতি নিজ নিজ প্ৰদেশত এক ঈশ্বৰৰ আৰাধনা আৰু নীতি শিক্ষাৰ যোগেদি সমাজক শৃংখলিত কৰাও ভক্তি ধৰ্মৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত দৰ্শন উদ্দেশ্য আছিল।

ভক্তি সাহিত্যৰ দাৰ্শনিক স্থিতিৰ বিষয়ে জানিবলৈ হ'লে আমি পোন প্ৰথমে ভক্তি সাহিত্যৰ মূল আধাৰ সম্পৰ্কে জানিবই লাগিব; কিয়নো সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ যিকোনো প্ৰান্ততেই ভক্তি সাহিত্যৰ ৰচকসকলে পূৰ্বৰ সংস্কৃত সাহিত্যকে মূল ভেটি হিচাপে গ্ৰহণ কৰি আগবাঢ়িছিল। সকলো সাহিত্যতে বেদান্ত দৰ্শনেই স্পষ্ট; গতিকে ভক্তি সাহিত্যৰ দাৰ্শনিক পটভূমি বিচাৰ কৰিলে বেদান্ত দৰ্শন সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা সমিচীন হ'ব।

ভাৰতীয় দৰ্শনক মূলতঃ দুই ভাগত ভগোৱা হৈছে— (ক) আস্তিক।

(খ) নাস্তিক।

ভাৰতীয় বেদৰ প্ৰামাণ্য স্বীকাৰ কৰা আৰু মানুহৰ মৃত্যুৰ পিছৰ জীৱন বিশ্বাস কৰাকে আস্তিক আৰু ইয়াৰ বিপৰীতে বেদৰ প্ৰামাণ্য আৰু মৃত্যুৰ পিছৰ জীৱন বিশ্বাস নকৰাকে নাস্তিক বোলে। আস্তিক দৰ্শনসমূহ বেদৰ কৰ্মকাণ্ড আৰু জ্ঞানকাণ্ডক অৱলম্বন কৰি গঢ়ি উঠিছে আৰু তাৰ পৰাই ক্ৰমবিকাশ ঘটিছে।

মীমাংসা, বেদান্ত, সাংখ্য যোগ, ন্যায় আৰু বৈশেষিক এই ছয় দৰ্শনকে আস্তিক দৰ্শন বোলা হয়। বেদান্ত দৰ্শন বেদৰ জ্ঞান কাণ্ডক ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠিছে আৰু উপনিষদৰ শিক্ষাই হৈছে ইয়াৰ বুনিয়াদ। বেদান্ত দৰ্শনৰ মূল কথাবোৰ মহৰ্ষি বেদব্যাসে '*ব্ৰহ্মসূত্ৰ*'ত বিশেষভাৱে বৰ্ণনা কৰিছে। '*ব্ৰহ্মসূত্ৰ*'ৰ মূল কথাটো টীকা ভাষ্য আৰু ব্যাখ্যাৰ যোগেদি পৰৱৰ্তী সময়ত বিভিন্নজনে জগৎ আৰু জীৱ সম্পৰ্কে এক সিদ্ধান্তত উপনীত হৈছে। ভক্তি সাহিত্যৰ অন্যতম কাণ্ডাৰী শংকৰাচাৰ্য, ৰামানুজাচাৰ্য, বল্লভাচাৰ্য আদি সকলৰ বেদান্ত দৰ্শনৰ ঈশ্বৰ পৰম ব্ৰহ্মক বিশ্বাস কৰি ধৰ্মৰ খুটি স্থাপন কৰিছিল। শংকৰাচাৰ্য মূলত অদ্বৈতবাদী আছিল। তেওঁ ব্ৰহ্মসূত্ৰ, উপনিষদ আৰু গীতাৰ নতুন ভাষ্যও ৰচনা কৰে। আনহাতে ৰামানুজাচাৰ্য বিশিষ্টা দ্বৈতবাদৰ প্ৰৱৰ্তক। বিশিষ্টাদ্বৈতবাদৰ মতে জীৱ ব্ৰহ্মৰ প্ৰতিবিম্ব নহয় নাইবা নিত্যমুক্তও নহয়। জীৱ ব্ৰহ্মৰ অংশহে মাথোন। তেওঁৰ মতে সৎ ব্ৰহ্মৰ দ্বাৰা সৃষ্ট জগতো সত্য।

মধ্যযুগৰ ভক্তি ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰৰ বাবে সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যৰাজিত প্ৰচাৰকসকলৰ দৰ্শন স্পষ্টকৈ প্ৰকাশ পাইছিল। অদ্বৈতবাদ, বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ, দ্বৈতবাদ বা দ্বৈতাদ্বৈতবাদ দাৰ্শনিক ভিত্তি বেলেগ হ'লেও অদ্বৈতবাদ বাহিৰে তিনিওকে একীভূত কৰিব নোৱাৰা নহয়। সামান্যভাৱে অমিল থাকিলেও আটাইবোৰ বেদান্ত দৰ্শনৰ ওপৰতে প্ৰতিষ্ঠিত দৰ্শন। বেদান্ত দৰ্শনৰ সূত্ৰক দুটা মূলত ভগাব পাৰি। প্ৰথমটো হৈছে জগত আৰু ঈশ্বৰৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাৰাখি নিৰ্গুণ, নিৰাকাৰ, নিৰ্বিশেষ আৰু নিৰুপাধি ব্ৰহ্মৰ কথা চিন্তা কৰা অদ্বৈতবাদী মত আৰু দ্বিতীয়টো হৈছে জগত জীৱ আৰু ঈশ্বৰৰ মাজত পাৰ্থক্য ৰাখি সগুণ, সাকাৰ, সবিশেষ ব্ৰহ্মৰ কথা চিন্তা কৰা বিশিষ্টাদ্বৈতবাদী মত। মূলতঃ ব্ৰহ্ম নিৰ্গুণ নিৰাকাৰ হ'লেও ভক্তি বা উপাসনাৰ কাৰণে সগুণ সাকাৰ ব্ৰহ্মৰহে প্ৰয়োজন।

মধ্যযুগৰ অসমৰ ভক্তি সাহিত্যৰ দাৰ্শনিক দিশৰ বিচাৰ কৰিলে আমি নৱ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰক শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱৰ সাহিত্যৰাজিলৈ আঙুলিয়াব লাগিব। এই ক্ষেত্ৰত এটা কথা কৈ থোৱা ভাল যে শংকৰদেৱৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট দাৰ্শনিক মতবাদ প্ৰচাৰ কৰা উদ্দেশ্য নাছিল; বৈষ্ণৱ ভক্তি ধৰ্ম প্ৰচাৰহে তেওঁৰ প্ৰথম আৰু প্ৰধান আছিল। কিন্তু ভক্তিতত্ত্বৰ লগত দাৰ্শনিক তত্ত্বৰ ওতঃপ্ৰোত সম্পৰ্ক। ভক্তি প্ৰকাশক আখ্যান বা কথাৰ মাজেৰে দাৰ্শনিক মতবাদেই প্ৰকাশ পায়। যিহেতু শংকৰদেৱৰ লেখনিসমূহৰ আধাৰ গ্ৰন্থ *ভাগৱত পুৰাণ* আৰু *ভাগৱত পুৰাণত* পৰোক্ষভাৱে অদ্বৈতবাদ প্ৰভাৱ স্পষ্ট। সেই দিশৰ পৰা অসমৰ বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যত অদ্বৈতবাদী দাৰ্শনিক মতবাদৰ প্ৰভাৱ মন কৰিবলগীয়া। কিন্তু শংকৰদেৱ বিৰচিত '*কীৰ্ত্তন*'তে আমি আনবোৰ দৰ্শনো দেখা পাওঁ। যেনে—

অদ্বৈতবাদ ঃ

"তুমি প্ৰিয়তম জগতৰ ঈশ এক।
একো বস্তু নাহিকে তোমাত ব্যতিৰেক।।
তুমি কাৰ্য্য কাৰণ সমস্ত চৰাচৰ।
সূৱৰ্ণ-কুণ্ডলে যেন নুহিকে অন্তৰ।।

\+ + + +

তুমিসে কেৱলে সত্য মিছা সবে আন।
জানি জ্ঞানীগণে কৰে হৃদয়ত ধ্যান।।"

(হৰমোহন— '*কীৰ্ত্তন-ঘোষা*')

বিশিষ্ট অদ্বৈতবাদ ঃ

"খণ্ডিবাক লাগি পৃথিৱীৰ মহাভাৰ।
দৈৱকীৰ গৰ্ভে আসি ভৈলা অৱতাৰ।।
দুষ্ট ৰাজাগণক মাৰিলা কৰি লীলা।
সন্তক ৰাখিলা প্ৰভু ধৰ্মক স্থাপিলা।।

(শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ ঃ '*কীৰ্ত্তন-ঘোষা*')

দ্বৈতবাদ ঃ

প্ৰথমে প্ৰণামো ব্ৰহ্মৰূপী সনাতন।
সৰ্ব্ব অৱতাৰৰ কাৰণ নাৰায়ণ।।
তযু নাভি কমলত ব্ৰহ্মা ভৈলা জাত।
যুগে যুগে অৱতাৰ ধৰা অসংখ্যত।।

\- - - - - - -

আদি দৈত্য হিৰণ্যকশিপু বলিয়াৰ।
নৰসিংহ ৰূপে হিয়া বিদাৰিলা তাৰ।।

\- - - - - - -

কৃষ্ণৰ ৰহস্য জন্ম শুনা সৰ্ব্বজনে।
মোক্ষ পদ সাধে তাৰ শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনে।।"

(চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰ ঃ '*কীৰ্ত্তন-ঘোষা*')

দ্বৈতাদ্বৈতবাদ ঃ

"তোৰ যশে ব্যাপিবে জগতে।
ৰাত্রি দিনে মোক সুমৰন্তে।।
সবে কৰ্মবন্ধে হুইবা হীন।
অন্তকালে মোত যাইবা লীন।।
তোৰ মোৰ কথা যিটো নৰে।
তোক মোক সময়ত স্মৰে।।
সিয়ো জনে মোক পাইবে আসি।"

(প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ ঃ *'কীৰ্ত্তন-ঘোষা'*)

ওপৰত বেদান্ত দৰ্শনৰ বিভিন্ন সূত্ৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ প্ৰয়োজনত শংকৰদেৱৰ সাহিত্যৰ পৰা উদাহৰণ দাঙি ধৰা হৈছে। শংকৰদেৱৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত ধৰ্মত নাৰায়ণ প্ৰধান আৰু তেওঁৰ অৱতাৰবোৰ উপাস্য। ভগৱানৰ নিৰাকাৰ ৰূপক তেওঁ আ�ৰধনা বা শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰিবলৈ ভক্তক উৎসাহ যোগাইছিল। এই গ্ৰন্থবোৰ দৰ্শন তেওঁ গ্ৰহণ কৰিছিল। এই দৰ্শন *বেদৰ* বুকুৰ পৰাই প্ৰৱাহিত হৈ সমস্ত মধ্যযুগৰ সাহিত্যক ছানি ধৰিছিল।

২.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়টিৰ পৰা আমি ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ বিষয়ে সবিশেষ জানিব পাৰিলো। মধ্যযুগৰ সৃষ্টি এই সাহিত্যৰাজিয়ে ভাৰতীয় সভ্যতা-সংস্কৃতি আৰু ধৰ্মৰ ভেটিৰ অবিৰত প্ৰহৰী স্বৰূপ। ইবোৰ কেৱল শব্দৰ মণি-মুকুতা নহয়; ই এটা জাতিৰ জাতীয় সত্তা।
- উক্ত অধ্যায়টোৰ অধ্যয়নৰ পৰা বেদ আৰু উপনিষদৰ যুগৰ ধৰ্মৰ স্বৰূপ সম্পৰ্কে জনাৰ লগতে বেদৰ বিষয়ে সাধাৰণ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি। বেদৰ ভাগ আৰু সেইবোৰৰ নিৰ্দিষ্ট বৈশিষ্ট্য আদিৰ বিষয়েও জনা গ'ল। ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ পটভূমি নিৰ্মাণ উপনিষদবোৰৰ ভূমিকাৰ কথাও জানিব পৰা যায়।
- ভক্তি আন্দোলনৰ প্ৰথম অধ্যায় ক'ৰ পৰা কেনেকৈ আৰম্ভ হ'ল আৰু ইয়াৰ ফলত ক'ত, কেতিয়া প্ৰথম ভক্তি-সাহিত্যৰ উদ্ভৱ হ'ল সেই বিষয়ে উক্ত অধ্যায়টিয়ে সবিশেষ জানিবলৈ দিলে।
- অধ্যায়টোৰ যোগেদি শৈৱ শক্তি, শাক্ত ভক্তি আৰু বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ বিষয়েও জানিব পৰা গ'ল। শিৱ আৰু শক্তি সাধনা কৰা সকলৰ ধৰ্মীয় দৰ্শন আৰু উপাসনাৰ ৰীতি আদিৰ

বিষয়েও কিছু কথা জানিব পৰা গ'ল।

- মধ্যযুগত গঢ়ি উঠা ভক্তি-আন্দোলনে সাহিত্যক মাধ্যম হিচাপে লৈ ধর্ম প্রচাৰ কৰি জনসাধাৰণৰ মাজলৈ ধর্মীয় চিন্তাক লৈ যোৱাই নহয়; জাতিৰ জাতীয় সত্ত্বাও অতিকৈ শক্তিশালী ৰূপত গঢ় দিছিল ইত্যাদি কথাবোৰ অধ্যয়নৰ অন্তত জানিব পৰা গ'ল।

২.১০ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্রন্থ ঃ

১। দলৈ, হৰিনাথ শর্মা (২০০৭); অসমত শক্তি-সাধনা আৰু শাক্ত সাহিত্য, নলবাৰী-অসম, পদ্মপ্রিয়া লাইব্রেৰীৰ হকে, শ্রী মীনা দেৰী।

২। গোস্বামী, উপেন্দ্র নাথ (১৯৭৫); বৈষ্ণৱ ভক্তিধাৰা আৰু সন্তকথা; গুৱাহাটী ঃ ওৰিয়েণ্টাল বুক কোম্পানী।

৩। মজুমদাৰ, বিমল (২০০৩); ভক্তি সাহিত্য; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৪। শর্মা, কুসুম চন্দ্র (২০০৪); বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদ শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ সাহিত্য আলোচনা; নলবাৰী ঃ হৈমন্তিকা।

৫। শর্মা, তীর্থনাথ (১৯৯৫); ভক্তিবাদ; গুৱাহাটী ঃ অসম প্রকাশন পৰিষদ।

৬। শাস্ত্রী, মনোৰঞ্জন (১৯৯১); অসমৰ বৈষ্ণৱ দর্শনৰ ৰূপৰেখা; গুৱাহাটী ঃ বাণীপ্রকাশ প্রাঃলিঃ।

৭। শর্মা, সতেন্দ্র নাথ (২০০৬); অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।

২.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ তামিল ভাষাতে ভক্তি সাহিত্যৰ সৃষ্টি হৈছিল.... কোনে সেই দিশত অৰিহণা যোগাইছিল.... কেনে ধৰণৰ অৰিহণা অন্যান্য সকলৰ অৱদানৰ কথা উল্লেখ।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মধ্যযুগীয় অসমৰ ধর্মীয় স্থিতি..... সেই পৰিবেশত কেনে ধৰণৰ ভক্তি সাহিত্য সৃষ্টি হৈছিল তাৰ চমু লেখ।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আলৱাৰসকলৰ চমু পৰিচয়..... উল্লেখযোগ্য আলৱাৰ কেইজনৰ নাম আৰু কৃতিৰ চমু লেখ।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ এই সংকলনখনৰ চমু পৰিচয় দি তাত সন্নিবিষ্ট বিষয়সমূহৰ কথা উল্লেখ কৰক।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিৱৰ নামসমূহৰ উল্লেখ..... শিৱ পূজাৰ মাহাত্ম্য বর্ণনা।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসমত বৈষ্ণৱ ধর্ম কেতিয়াৰ পৰা আৰম্ভ..... সময়ে সময়ে বৈষ্ণৱ ধর্মই পৰিগ্রহ কৰি বিভিন্ন ৰূপ..... উপাসনা পদ্ধতি ইত্যাদি।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দেৱী পূজাৰ উৎস..... দেৱীৰ বিভিন্ন ৰূপ.....যুগে যুগে দেৱী বন্দনা.....দেৱী পূজাৰ বর্ণনা।

২.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ দক্ষিণ ভাৰতত ভক্তি-আন্দোলন কোনে প্রচাৰ কৰিছিল? সেই সম্পর্কে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ২ ঃ ভক্তি-সাহিত্য প্রথম গ্রন্থখনৰ নাম কি? গ্রন্থখনৰ লগত জড়িত ধর্মীয় মতটো আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ বেদ কেইখন আৰু কি কি? মধ্যযুগত ভক্তি সাহিত্যৰ বিস্তাৰত বেদৰ কিবা ভূমিকা আছিলনে?

প্রশ্ন ৪ ঃ বেদসমূহ আগত ৰচিত নে উপনিষদসমূহ আগতে ৰচিত? উপনিষদসমূহ পৰিচয় আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৫ ঃ অসমত নৱ-বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রথমে কোনে প্রৱর্তন কৰিছিল? সেই ধর্মমতৰ মূল লক্ষ্য কি?

প্রশ্ন ৬ ঃ অসমৰ শৈৱ ভক্তি আৰু শক্তি সাধনা সম্পর্কে প্রৱন্ধ যুগুত কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ অসমত থলুৱা জনজাতি সমূহৰ মাজত শৈৱ শক্তি আৰু শাক্ত ভক্তি কিদৰে প্রবাহিত হৈ আছে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৮ ঃ বেদান্ত দর্শন কি? ইয়াৰ মূল কথাখিনি নিজৰ ভাষাত চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***